

Кирило Євсєєв

СИМВОЛІЧНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

У статті розглядаються прояви символічної політики в Україні. Показано, що символічна політика зумовлена: 1) самим демократичним режимом – необхідністю мобілізувати електорат; 2) дискурсивними розходженнями між програмами політичних партій; 3) специфікою діяльності ЗМІ, зокрема телебачення.

Ключові слова: символічна політика, демократія, медіа, дискурс.

Kyrylo Yevseyev. Symbolic politics in Ukraine. The article examines the symbolic manifestations policy in Ukraine. Shown that symbolic politics due to: 1) the most democratic regime – the need to mobilize voters, 2) the discursive differences between the programs of political parties, 3) the specific activities of the media, particularly television.

Key words: symbolic politics, democracy, media, discourse.

Почнімо цю статтю не з теоретичних розмірковувань, а з конкретизації факту. 27 вересня Інтернет-видання «Німецька хвиля» розмістило статтю «Україна потерпає від законодавчого спаму». «Окремі депутати, – пише видання, посилаючись на думку експерта лабораторії законодавчих ініціатив Олександра Заславського, – виступають із популістськими законодавчими ініціативами, які спочатку спричиняють багато галасу в суспільстві, а потім успішно відкликаються, відкладаються чи забуваються. Нагальні ж проблеми так і залишаються невирішеними. (...) Останні депутатські ініціативи не враховують реальні потреби суспільства. (...) Яскравим прикладом такого «законодавчого спаму», на думку Заславського, є ініціатива регіонала Віталія Журавського про кримінальну відповідальність за наклеп. Після гучної критики, на яку наразилася його ідея в суспільстві, він вирішив відкликати свій законопроект. Як «спамові» експерт оцінює і законодавчу ініціативу депутата Олександра Чорноморова, який балотується в Криму і, вірогідно, на догоду тамтешньому електорату пропонує зробити російську мову другою державною. Трапляються й курйозні ініціативи. Регіонал Юрій Болдирев пропонував на законодавчому рівні дозволити безкоштовне відвідування туалетів у магазинах, а представники КПУ ініціювали святкування на державному рівні дня народження матері-героїні Олександри Деревської» [1].

Цей текст у німецькому Інтернет-виданні промовисто характеризує ситуацію, яка склалася в українському парламенті напередодні виборів: законодавча ініціатива є не власне законопроектом, покликаним визначити нормативні засади суспільної діяльності, а формою PR-акції окремих народних депутатів, котрі прагнуть привернути увагу виборців до власної персони. Цілком зрозуміло, що така практика є посутньо хибною, оскільки законодавча діяльність парламентаріїв має спрямовуватися, пригадуючи дефініцію Аристотеля, на «загальне благо», а не відобразити персональні інтереси, і поготів – не бути формою епатажу, завдяки якому можна привернути увагу журналістів,

а відтак і потрапити на екрани телевізорів і газетні шпальти. Як бачимо, в цьому випадку викривляється сама ідея законодавчої діяльності як такої, що спрямована на творення універсальних норм, – це, по-перше. По-друге, законодавчий інститут втрачає власну суть знеособленої гілки державно-політичної влади, адже починає слугувати приватним інтересам; діяльність згаданих у статті парламентаріїв втрачає присутні риси державно-політичної, а стає формою імідж-діяльності.

Наразі ж перейдімо від згаданого конкретного факту зі світу парламентських перформенсів до теоретичних трактувань явища, відображеного у журналістській публікації. Відтак поставимо запитання: чи є згадане явище випадковим? Чи є згадане явище властивим лише для українських парламентських реалій? Які причини цього явища? Яка його природа? А відповівши на ці питання, ми зможемо цікавитись і наслідками існування цього явища, а також – способами його подолання (якщо таке подолання є і доцільним, і можливим).

Одразу зазначимо, що згаданий феномен цілком вписується в поняття «символічної політики», яке виокремлене в дослідженнях українських, німецьких і російських політологів. *Символічна політика* трактується як форма політичної комунікації з громадськістю, що шляхом інсценування політико-соціальних подій забезпечує навіювання цільовизначених уявлень про діяльність уряду, правлячої коаліції чи політичної партії або зрідка опозиції. Відтак, метою політико-символічної діяльності є не певні перетворення (законодавчі, економічні, соціальні тощо), а лише *символічний ефект*, резонанс у ЗМІ та передбачене соціальне сприйняття. Таким чином політична діяльність зводиться до театралізації, а естетичний за змістом ефект виступає справжньою метою діяльності [2].

Як бачимо, згадане в публікації явище цілком точно описується наведеною дефініцією. Бо законодавчі ініціативи парламентаріїв, про які йшлося в цитованій публікації, зумовлені лише однією метою – прагненням привернути увагу ЗМІ, а також увагу виборців. Про жодну ж законо-

давчу діяльність і близько не йдеться. Відзначений феномен дещо випадає з поля дефініції, бо в дефініції вказується на символічну діяльність державних і політичних інститутів, а в журналістській публікації – лише про ініціативи окремих парламентаріїв. Проте ця відмінність є частковою, зумовленою поверненням до змішаної виборчої системи, і загалом підпадає під політологічну дефініцію.

Однак ми маємо й приклади символічного законодавства, яке ініціюється не окремими народними депутатами, а фракціями. Це, зокрема, Закон України «Про засади мовної державної політики», підготовлений народними депутатами С. Ківаловим і В. Колесніченком. І цей законопроект, попри шквальну критику, був підтриманий правлячою парламентською коаліцією. Про хиби цього Закону не згадуватимемо, про них достатньо йшлося в політологічних публікаціях. Відзначимо лише, що цей Закон є суто символічним, оскільки жодним чином не сприяє захисту власне міноритарних мов, істотно не змінює і сам характер мововжитку в Україні (послугування українською та російською мовами), а лише спричиняє конфлікт, бо факт його ухвалення/неухвалення витлумачується пропагандою протиборчих політичних партій як символ або емансипація російськомовної громади, або як символ продовження русифікації. І сенс цього Закону якраз і полягає не в урегулюванні мововжитку, а в підживленні протистояння між мовними громадами України. Тобто, якщо за суттю будь-який закон має регулювати конфлікт (не кажучи вже про ілюзію подолання конфлікту), то згаданий символічний Закон спрямовується на загострення конфлікту, бо лише існування цього конфлікту уможлиблює мобілізацію виборців довкола символічного пріоритету.

Наголосимо: зазначений символічний Закон загострює конфлікт. Однак у тій-таки сфері законодавчого регулювання мововжитку є й Закон, який не загострює конфлікт, а просто спрямовується в порожнечу. Це Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (2003 рік). Частиною другою цього

Закону передбачено захист «білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької й угорської» мов. Перелік чималий. Не зважаємо на очевидні законодавчі покручі, як-то вказівка на «єврейську» та «грецьку» мови (хоча, яку саме «єврейську» – їдиш, іврит? – та яку саме «грецьку» – румейську, новогрецьку? – захищає цей Закон – не зрозуміло), чи згадку про молдавську та румунську мови (хоча це – одна й та сама мова). Має значення інше: як саме забезпечуватиметься функціонування та розвиток цих мов? А ще точніше – чи є кошти на утримування штату перекладачів, видавничу діяльність, а також розвиток освітніх закладів і ЗМІ цими всіма мовами? Зазначимо, що Російська Федерація досі не ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. Причина проста: в держбюджеті немає коштів на реалізацію положень Хартії, а ухвалювати закон, який не діятиме – неприпустимо. І ця позиція знайшла розуміння в Раді Європи. Отже, як бачимо, український Закон про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин – спрямований у порожнечу. По суті, вже ухвалюючи Закон, парламентарії цілком розуміли, що найближчими роками він не виконуватиметься. Однак питання: що ж це за Закон, який апріорі не може бути виконаний? Відповідь очевидна – це не закон, а муляж. А кажучи мовою політології – символічний закон, покликаний лише створити враження, ніби в Україні забезпечені мовні права етнічних меншин.

Політична мотивація створення таких законодавчих маніпуляцій і порожнеч очевидна. Утім, поставимо вже згадане запитання: чому, по суті, можливі такі державно-політичні недоречності? І тут потрібно зазначити: політика невіддільна од емоційно-почуттєвої сфери. Політична наука традиційно наголошує на доцільності надання політичному життю щонайбільшої раціональності. Однак це своєрідна мета-максимум, яку неможливо реалізувати, адже неможливо без остатку раціоналізувати людську свідомість. Свідомості об'єктивно притаманна і раціональність, й

іраціональність – здатність мислити й сприймати світ міфічно, релігійно й естетично. Відтак у політичному житті завше буде присутній іраціональний складник. Політичне життя завжди звертатиметься до символів, бо саме в них опредметнюються соціально політичні міфи та релігійні цінності. І водночас – політичне життя завжди об'єктивно потребує певної форми, в якій воно виражатиметься – мова, знаки, ритуали. Тож політичне життя неможливе без використання символів.

Утім, звернімо увагу на примхливі метаморфози, яких зазнає символізація політики. Цілком зрозуміло, що й абсолютно раціональний (як за метою, так і передбаченими заходами) законопроект потребуватиме естетичного оформлення. Цілком зрозуміло, що саме функціонування держави та політичних інститутів потребує символічних відображень. Але у цьому випадку ми кажемо саме про відображення, про оформлення, про певне означування. Але що являє собою феноменологія символічної політики: форма відокремлюється від змісту. І поготів – зміст цілком зникає. Якщо слово може позначати річ, то водночас можливе і слово, яке не позначає жодної речі. Але таке абсолютно неуречевлене слово може справляти не менший вплив на свідомість реципієнта, аніж слово уречевлене. От і виникає запитання: чи можуть бути цілком беззмістовні слова про політику, які попри те справлятимуть вплив на виборців? Цілком зрозуміло, що такі слова не лише можливі, а вони й існують. І більше того – політична мова просто перенасичена такими словами-муляжами. Згадати хоча б промову Прем'єр-міністра Миколи Азарова, виголошену 29 вересня в Краснодарі з нагоди вшанування пам'яті підпільної організації «Молода гвардія». Микола Азаров наголосив, що подвиг підпільників є прикладом і має бути взірцем у патріотичному вихованні. Усе було б чудово, проблема лише в тім, що комсомольської підпільної організації, яку Олександр Фадєєв описав у одноіменному романі – не існувало. Текст Фадєєва живе своїм життям. І це літературне життя, розтиражоване

радянською пропагандою, стало частиною соціальної свідомості. Микола Азаров звернувся не до пам'яті молодогвардійців, а до когнітивних кліше, які існують у соціальній свідомості. Слова відділилися від речі. Запамятовані слова самі стали річчю – соціальною свідомістю.

Для промовляння політичних слів геть не обов'язково, щоб за ними була певна реальність. Не обов'язково, щоб за словами на газетних шпальтах чи за телевізійною картинкою була певна реальність. Важливе інше – відчуття достовірності, яке матиме реципієнт. А який критерій достовірності? Критерій один – *переконаність реципієнта, що повідомлені слова та побачена картинка – достовірні*. Спрацьовує механізм апріорності, який Іммануїл Кант виокремив, аналізуючи геометричні аксіоми. Отже, до снаги наголосити: феномен символічної політики уможливлується когнітивною сферою реципієнта. А звідси випливає, що аспект символізації завжди існував і завжди існуватиме в політиці.

Обґрунтування доцільності політичних дій є необхідним в умовах демократії. Його мета – формування громадської підтримки. Політик мусить пояснювати громадськості, чому приймається той чи той закон, чому вживаються ті чи ті заходи. Ця демократична практика формально зумовлена існуванням виборчого інституту. Однак, дивлячись у суть справи, маємо зауважити, що це повсякчасне апелювання до громадськості визначене руссоїстичним уявленням про народ як втілення абсолютної легітимності, тобто має, по суті, релігійний характер.

Це обґрунтування, що провадиться у ЗМІ (публікаціях і репортажах), виступах парламентаріїв і під час зустрічей політиків із громадськістю, передуючи певним діям або відбуваючись згодом, за ідеєю, повинно б мати раціональний характер. Символічна ж політика, натомість, усуває із взаємозв'язку «обґрунтування – дія» елемент дії (елемент реальності). Дія як цілевизначне перетворення фактично зникає й перетворюється на *ерзац* (замінник), стає суто умовною. Її мета – створення символу, уявлення, ніби певна дія справді відбулася і є значущою. Таким

чином, і обґрунтування як форма пропаганди втрачає раціональність і набуває винятково естетичного формату. Й у цьому контексті важко не згадати спіч від 29 вересня того-таки Миколи Азарова: країна будується, а на екранах телевізорів – суцільний негатив. І це, з погляду Миколи Азарова, – ще більший негатив. Чи не усвідомлення цієї «негативної» діяльності ЗМІ (можна навіть сказати – «підривної» діяльності) надихнуло авторів законопроекту про судове переслідування за «наклеп»? Цілком можливо, адже країна «будується». І для символічної політики немає принципового значення, де саме «будується» країна – в Межигір'ї чи, скажімо, в Австрії (Миколі Азарову, і не лише йому, видніше). Дискурс символічної політики цілком переконливо може обіцяти «покращення життя вже сьогодні», або ж хрестоматійне – «бандитам – тюрми». І для реалізації символічної політики геть не обов'язково, щоб життя справді покращилось. Для цього було б достатньо переконливого телевізійного репортажу. Точніше, «телевізійного кванту» – групи повідомлень одного й того самого сенсу в певний проміжок часу на декількох телевізійних каналах [3].

Цілком слушно було б стверджувати, що існування демократії унеможлиблює символічну політику, адже неправдиве повідомлення негайно буде розвінчане опозиційними чи принаймні критично налаштованими ЗМІ. Однак таке теоретичне припущення не підтверджується в умовах українських реалій. І причина проста. Її точно сформулював Андреас Гросс, швейцарський парламентарій, спостерігач Парламентської асамблеї Ради Європи: «Ситуація з медіа в Україні катастрофічна, вона символізує, що ви рухаєтесь у неправильному напрямку. Найбільше вражають численні факти купівлі новин у ЗМІ, особливо на телебаченні. Усі великі приватні канали, за винятком ТВі (який стрімко втрачає свою аудиторію через відрізання доступу до нього глядачів), належать олігархам, що визначають рівень демократії в медіа. У вас немає жодного плюралізму в теле- і радіопросторі. Це

підриває основи професійної журналістики і є, власне, її кінцем» [4]. Як то кажуть: без коментарів.

Однак існування свободи ЗМІ – це ще не запобіжник від символізації політики. І ототожнення символічної політики із неправдивим повідомленням у ЗМІ – було б помилковим. Адже згадаймо діяльність українських парламентаріїв, зокрема реформаторів мовного законодавства, – закон про мови був справді ухвалений. Інша справа, що зміст його цілком відірваний від реальності і спрямований на ескалацію мовного протистояння. Або ж той-таки Закон про ратифікації Хартії регіональних мов або мов меншин – нормативний акт геть не забезпечений ані організаційно, ані фінансово – декларація про добрі наміри, потьомкінські села на мовній ниві.

Отже, деталізуємо прояви символічної політики, які виокремлюються в політичній науці. Символічна політика реалізується в чотирьох формах:

1) ерзац-акції: організація подій, котрі схвально сприйматимуться громадськістю: військові операції, правоохоронні заходи (приміром, арешти, судові процеси), міжнародні вояжі політиків, зустрічі з громадськістю, з популярними особистостями тощо. Провадження ерзац-акцій зумовлюється не прагненням досягнути певної мети, приміром, перемогти у війні чи побороти злочинність, а бажанням створити ілюзію, ніби перемога досягнута, злочинність поборена (принаймні боротьба ведеться), а політик, який зустрівся з трудівниками міста N знає про їхні насущні проблеми. Зміщення політики в символічну площину порушує визначений історично, економічно, культурно та соціально причинно-наслідковий зв'язок між потребами, доцільністю певних заходів і завданнями, які реалізуються (Ю. Левенець [5]).

2) ерзац-законодавство: підготовка й ухвалення нормативно-правових актів, котрі об'єктивно не можуть бути реалізовані – розширення податкових пільг, оголошення про зростання соціальних виплат, надання преференцій тощо. Символічне право є незабезпеченим ані економічно, ані організаційно. Відтак виникають закони, укази та постанови, котрі не виконуються і не можуть бути виконаними,

що призводить до поширення правого нігілізму та зростання корупції, адже за невиконання закону все одно передбачається санкція;

3) ерзац-персоналізація: формування іміджу політиків. У суспільстві поширені уявлення про те, яким мусить бути «ідеальний» політик: зовнішність, мова, поведінка, освіта, походження, як він має діяти тощо. Символічна персоналізація має метою не презентувати політика таким, яким він є насправді, а створити уявлення, ніби він є втіленням задалегідних «ідеальних» уявлень. Задля цього, однак, змінюється не сам політик, а лише поширюється певна інформація, за якою в громадськості й складається уявлення про нього;

4) ерзац-ідеологізація: актуалізація фундаментальних протиріч. Це відбувається шляхом вдавання до а) ідеологічного максималізму та б) опосередковування в політичних програмах найконфліктогенніших положень. (Про що вже йшлося.) Ідеологія визначена уявленням про ідею, себто ідеал. Проте політичне життя відбувається в певних соціально-економічних умовах, що сформувалися історично. Демократія передбачає ідеологічний плюралізм. Утілення ідеологій можливе лише в рамках конституційних і міжнародних норм. Тож будь-яка ідеологія не може утверджуватися беззастережно. Символічна ідеологія, набуваючи максималістичних форм, ігнорує чинник відносності, натомість проголошується, що ідеал буде втілений негайно. Ідеологічна конфліктогенність розгортається шляхом радикального заперечення наявних соціальних, культурних, релігійних та інших відносин, а також категоричного неприйняття ідеологій конкурентних. Мета символічної ідеології – створення непримиренних протиріч. Символічна ідеологія не може бути втілена. Її покликання – мобілізація електорату. Поширення символічних ідеологій об'єктивно унеможлиблює базовий консенсус і в підсумкові призводить до громадянського протистояння.

Політологи вже неодноразово проголошували «смерть ідеологій». Проголошувалась і «смерть політичних партій». Однак політичні партії досі існують і (є таке передчуття)

існуватимуть і надалі. І той факт, що політичні програми сучасних політичних партій вельми відрізняються від ідеологічних програм політичних партій кінця ХІХ – поч. ХХ століть і не дуже відрізняються одна від одної, ще не означає, що політичні партії не мають власної ідеології, себто вчення про певні базові ідеї. Відсутність теоретичних розходжень в уявленнях про державу та суспільство, брак своєрідної футурології спонукає політичні партії звертатися до актуальних питань повсякдення. Оскільки ж в умовах виборчої конкуренції політичним партіям доводиться чітко артикулювати власні відмінності, певні вирізнявальні риси, то будь-які найдрібніші розходження максималізуються. Відтак виникає низка суто *дискурсивних розходжень*. Показовий приклад суто дискурсивних розходжень – непримиренна дискусія дворічної давнини щодо інтеграції України в НАТО. Дискурсивні розходження – політичні протиріччя, які з'являються на кінчику пера. Точно такими самими за своєю природою є й мовні розходження в Україні. Необхідність мобілізувати електорат спонукає політичні партії формулювати політичні програми за контрастом щодо політичних програм опонентів. І тому заклик однієї політичної партії до інтеграції в НАТО неодмінно породить заклик іншої політичної партії не допустити такої інтеграції. Заклик однієї політичної партії сприяти розвитку української культури автоматично наразиться на заклик захистити культуру російську і т. д. Якщо відійти від українських реалій, то найточнішою ілюстрацією до дискурсивних розходжень, які провокуються символічною політикою, буде епізод із «Мандрів Гуллівера» Джонатана Свіфта: політична суперечка з приводу того, з якого кінця треба розбивати яйце – гострого чи з тупого.

Беззастережна символічна політика не може провадитися без контролю над ЗМІ. Це може бути контроль приватних власників або держави. Залучені до символічної політики, ЗМІ створюють «естетичне відчуження» (Т. Мейер [6], С. Поцелуєв [7]), тобто громадськість

втрачає можливість об'єктивно оцінювати політичне життя, а відтак і робити раціональний вибір. Перегляд політичних ток-шоу фактично замінює політичну активність. Уся активність зводиться до перемикання телевізійних каналів. Зіткнувшись із низкою політичних суджень, реципієнт радше визнає слухним те судження, яке сформульоване зрозумілою йому мовою, подане в доступній формі. І те судження, яке подане ефектно з естетичної точки зору, закарбується в пам'яті й у подальшому визначатиме його політичну поведінку.

Розвиток електронних ЗМІ визначив і відповідний формат подачі політичної інформації: фрагментарність, мозаїчність, емоційність. Як наслідок, висвітлюються лише ті події, котрі відповідають «формату», а відомими стають передусім політики, котрі можуть привернути увагу громадськості. Отже, ЗМІ як «четверта влада» об'єктивно сприяють поширенню символічної політики (Д. Бааке [8], У. Зарцінеллі [9]). *Домінування електронних ЗМІ в сфері політичної інформації фактично спрощує політичний дискурс* (якщо не сказати – примітивізує). Аби аргументовано викласти ту чи ту політичну чи економічну ідею, потрібно висловити низку засновків, відкинути хибні засновки, побудувати умовиводи, зрештою, дійти висновків, обумовивши їхню ситуативну частковість. Цілком зрозуміло, що такий формат повідомлення є цілком неприйнятним для сучасного телебачення. Натомість, політик мусить висловлюватися гаслами, простими формулами, а як аргументи – використовувати емоційність подачі повідомлення. Коли ж політику бракує, так-би мовити, «харизми», то її цілком можуть замінювати телевізійні спец-ефекти: безбарвне просторікування може бути вдало проілюстроване відеорядом. Як наслідок – епатаж (або навіть – скандал) стає нормою політичної поведінки, що зближує політику та шоу-бізнес. А політичними лідерами (іноді) стають особи, яких не варто відривати від відеоряду, бо це істотно зашкодить їхній «харизмі».

Символічна політика розгортається в демократичних суспільствах. Однак її послідовне втілення, передусім символічної ідеологізації, призводить до зміцнення тоталітаризму.

літарних й авторитарних тенденцій, адже громадськість оцінює не політичне життя як таке, а образ, який поширюється ЗМІ, причому характер інформаційних повідомлень («естетичне насилля») унеможлиблює свідомий вибір. У тоталітарних суспільствах політика містить істотний символічний складник. Символічна політика створює ситуацію, за якої політичний режим, формально залишаючись демократичним, по суті, є тоталітарним, адже «естетичне насилля» забезпечує тотальний контроль політичної свідомості. І наразі згадка про Джорджа Орвелла – це не данина ерудиції.

На початку статті ми ставили питання: чи можуть бути подолані негативні прояви символічної політики? Реалістична відповідь – ні. Відповідь оптимістична – можливо. Але для цього потрібні заходи з розвитку політичної освіти.

1. Гришко Л. Україна потерпає від законодавчого спаму // Deutsche Welle. 27 вересня 2012 року. Режим доступу: <http://www.dw.de/dw/article/0,,16269382,00.html?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>

2. Бушанський В. В. Блиск і злиденність символічної політики // Віче. – 2008. – № 23. – С. 20–23.

3. Емелин В. А., Тхостов А. Ш. «Квантовая механика» телевидения // Вопросы философии. – 2011. – № 11. – С. 27–36.

4. Гросс Андреас: «Україні потрібна нова революція». Інтерв'ю // Тиждень.ua. 27 вересня 2012 року. Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/60970>

5. Левенець Ю. А. Політика в Україні: символізація змісту // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Випуск 10. – К., 2007. – С. 5–10.

6. Meyer T. Inszenierung des Scheins. – Frankfurt/Main, 1992. – 283 S.

7. Поцелуев С. П. Символическая политика: констелляция понятий для перехода к проблеме // Полис. – 1999. – № 5. – С. 62–75.

8. Baacke D. Kommunikation und Kompetenz. Grundlegung einer Didaktik der Kommunikation und ihrer Medien. – München, 1980. – 337 S.

9. Sarcinelli U. Symbolische Politik. Zur Bedeutung symbolisches Handelns in der Wahlkampfkommunikation des Bundesrepublik Deutschland. – Orladen, 1987.